

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΕΤΟΣ 1ον

ΑΠΡΙΛΙΟΣ - ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1946

ΤΕΥΧΟΣ Β ΚΑΙ Γ

JOHN MAYNARD KEYNES

ΥΠΟ

R. F. HARROD (1)

Ἡ Μεγάλη Βρετανία καὶ ὅλαι αἱ φίλαι χώραι ὑπέστησαν μεγάλην ἀπώλειαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ J. M. Keynes εἰς ἡλικίαν 62 ἐτῶν. Ἦτο φυσιογνομία τῆς ὁποίας αἱ δυνατότητες δράσεως ἐξετείνοντο εἰς πολυάριθμα καὶ ποικίλα πεδία. Συνεδύαζε κατὰ πραγματικὰ ἀσυνήθη τρόπον ἐπιστημονικὴν ἰδιοφυΐαν—τὸ ψυχραίμον ἀντικειμενικόν, διεισδυτικόν πνεῦμα τὸ ὁποῖον δὲν τρομάζουν αἱ ποσότητες καὶ οἱ μαθηματικοὶ τύποι—μετὰ πρακτικὰς ἱκανότητας—συναρπαστικὴν συνηγορίαν καὶ μαγνητίζουσαν προσωπικότητα. Κατὰ τὴν περίοδον μεταξὺ τῶν δύο πολέμων, περίοδον τῆς ἀκμῆς τῆς ζωῆς του, ἐπεδόθη κυρίως εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν. Ἦσυχολήθη εἰς τὸ νὰ ἀναμορφώσῃ τὰς βάσεις τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας ἐν μέρει προσαρμόζων αὐτὴν εἰς τὰς συγχρόνους συνθήκας ἀλλὰ καὶ ἐν μέρει, ὡς ἐπίστευε, καθιστῶν τὴν παλαιὰν θεωρίαν πλέον συννεπὴ πρὸς ἑαυτήν. Ἦτο πεπεισμένος ὅτι ἐπέτυχεν μεγαλυτέραν καθολικότητα εἰς τὴν διατύπωσίν του εἰς τρόπον ὥστε ἡ παλαιὰ «κλασσικὴ» θεωρία νὰ φσίνεται ὡς εἰδικὴ περίπτωσις τῆς πλέον γενικῆς θεωρίας τὴν ὁποίαν αὐτὸς ἐξήγγελλε. Ἀπὸ τοῦ 1939 ἐστράφη ἐκ νέου πρὸς τὰ πρακτικὰ ζητήματα : ἦτο ὁ σύμβουλος τοῦ Βρετανικοῦ Θησαυροφυλακίου διὰ τοὺς τρόπους ἀντιμετώπισεως τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, διεπραγματεύετο μετὰ τοὺς ἀμερικανοὺς ζητήματα μισθώσεως—δανεισμοῦ καὶ τὸ ἀμερικανικὸν δάνειον πρὸς τὴν Μεγάλην Βρετανίαν καί, ὑπὲρ ὅλα εἰργάζετο διὰ τὴν κατάρτισιν σχεδίων πρὸς ὀργάνωσιν καλυτέρας διεθνοῦς οἰκονομικῆς συνεργασίας μετὰ

1. Ὁ κ. Roy Harrod, ὑφηγητὴς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας εἰς Christ Church Oxford καὶ ἐκδότης τοῦ Economic Journal, ἔγραψε τὸ δημοσιευόμενον ἐν μεταφράσει ἄρθρον εἰδικῶς διὰ τὴν Ἐπιθεώρησιν Οἰκονομικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν.

τὸν πόλεμον καὶ προσεπάθει νὰ πείσῃ τὰς χώρας ὅπως τὰ υἱοθετήσουν. Ἦλπιζεν ὅτι θὰ ζήσῃ διὰ νὰ ἴδῃ καρποφορούσας τὰς θεωρητικές του ἀντιλήψεις εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ πεδία. Ἡ γεννηθεῖσα κατὰ τὸν πόλεμον ἀπόφασις διὰ τὴν δημιουργίαν ἑνὸς καλυτέρου κόσμου μαζί με τὴν προσφάτως ἀνακαλυφθεῖσαν ἀμερικανικὴν διάθεσιν πρὸς συνεργασίαν ἐφαίνοντο νὰ παρέχουν μοναδικὴν εὐκαιρίαν.

Ἐάν ἡ ἀκμὴ τῆς ζωῆς του ληφθῇ ὡς σχῆμα εἰς τὸ ὁποῖον μίαν περίοδον ἐπιστημονικῆς κυήσεως διαδέχεται ἔντονος προσπάθεια εἰς πρακτικὰ πεδία, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀναγνωρισθῇ ὅτι καὶ τὰ νεανικά του ἔτη ἀναπαριστοῦν τὸ ἴδιον σχῆμα εἰς μικροτέραν κλίμακα. Ἦρχισεν τὴν ἀνδρικήν του σταδιοδρομίαν ὡς ὁπαδὸς τοῦ Marshall. Παρέδιδεν εἰς Cambridge καὶ εἰδικεύετο εἰς τὰ νομισματικὰ ἀποδεχόμενος εἰς τὰς βασικάς τῆς γραμμὰς τὴν διάρθρωσιν τῆς σκέψεως τοῦ ἐπιφανοῦς οἰκονομολόγου. Τὸ πρῶτον τοῦ ἔργον «Νόμισμα καὶ οἰκονομικὰ τῶν Ἰνδιῶν» (*Indian currency and finance*, 1913) τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσε εἰς ἡλικίαν 29 ἐτῶν, εἶναι ἓνα ἀριστούργημα. Μολονότι ἀπεδέχετο τὰς κεντρικὰς ἀρχὰς ὑπὸ τὸ φῶς τῶν ὁποίων ἡ Τράπεζα τῆς Ἀγγλίας ἐχειρίζετο τὸν χρυσοῦν κανόνα ἦτο ἐντελῶς ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀντίληψιν ὅτι τὸ σύστημα ἠδύνατο νὰ ἐκφρασθῇ δι' ἑνὸς ἀκάμπτου τύπου. Τὸ ἔβλεπεν ὡς κάτι ζωντανόν, τὸ ὁποῖον ἀνεπτύσσετο, ἦτο δεκτικὸν μεταβολῆς καὶ θὰ ἠδύνατο ἴσως μίαν ἡμέραν νὰ ἀντικατασταθῇ με κάτι καλύτερον. Εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἁγγλῶν εἰδικῶν περὶ τὰ οἰκονομικὰ τῶν Ἰνδιῶν ὅπως μὴ ἐκλάβουν τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν τοῦ συστήματος—τὴν κυκλοφορίαν χρυσοῦ νομίσματος—ὡς τὸ οὐσιαστικόν του περιεχόμενον. Διέβλεπε δὲ εἰς τὸν ἐφαρμοζόμενον ἤδη εἰς Ἰνδίας κανόνα χρυσοῦ συναλλάγματος ἓν σύστημα τὸ ὁποῖον, ἐάν ἀνεπτύσσετο με περισκεψιν, θὰ εἶχε περισσότερας πιθανότητας νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὑπόδειγμα διὰ τὸν κόσμον παρὰ ἡ στεργλίνα μας, τὴν ὁποίαν κατωχύρωναν ὠρισμένα πλεονεκτήματα συνδεόμενα με τὰς εἰδικὰς συνθήκας τῆς Μεγάλης Βρετανίας.

Ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος τὸν ἔφερεν εἰς τὸ Βρετανικὸν Θησαυροφυλάκιον. Αἱ μελέται του ἐπὶ τῶν νομισμάτων τὰ ὁποῖα ὑπέκειντο εἰς ὀλιγώτερον ἀκάμπτους ἀρχὰς ἀπὸ τὴν στεργλίαν τοῦ ἔδιδαν τὴν ἱκανότητα νὰ προσαρμοσθῇ εὐχερέστερα πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ πολέμου καὶ νὰ ἀποτελέσῃ καλύτερον σύμβουλον ἀπὸ τοὺς ὠρίμους εἰδικούς μας οἱ ὁποῖοι ἐφαίνοντο νὰ πιστεύουν ὅτι μόνον χάος ἠδύνατο νὰ διαδεχθῇ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς γνωστῆς τῶν μορφῆς τοῦ χρυσοῦ κανόνος ἡ ὁποία ἴσχυε πρὸ τοῦ 1914. Ἐπεβλήθη

καὶ συντόμως ἔγινε ὁ ἔμπιστος σύμβουλος τοῦ πρωθυπουργοῦ (Asquith) καὶ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν οἰκονομικῶν (McKenna).

Ἔως ἐδῶ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας εἰς τὴν πράξιν ἔβαινε ὁμαλά. Ἀλλὰ ὁ Keynes ἐπρόκειτο νὰ ἀντιμετωπίσῃ αὐστηροτέραν δοκιμασίαν. Μετέβη ὡς κύριος ἀντιπρόσωπος τοῦ Θησαυροφυλακίου εἰς τὴν Διάσκεψιν τῆς Εἰρήνης εἰς Παρισίους (1919). Καταδικάζων τὰς προτάσεις ἐπὶ τῶν ἐπανορθώσεων δὲν υἱοθετοῦσε ἀνορθόδοξον ὁδόν. Αἱ σκέψεις τὰς ὁποίας ἀνέλυε ἦσαν δεκταὶ ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐπιστήμονας οἰκονομολόγους. Δὲν ἔκαμνε ἄλλο παρὰ νὰ ἐφαρμόζῃ εἰς τὴν περίπτωσιν τὴν ὁποίαν ἐχειρίζετο ὅ,τι εἶχε διδαχθῇ ἀπὸ τὸν Marshall. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπῆρξε χαρακτηριστικόν τῆς προσωπικότητος τοῦ Keynes εἰς τὴν διαχείρισιν τῆς ὑποθέσεως εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἐξεδήλωσε τὴν ἀπεδοκιμασίαν του εἰς τὴν πράξιν, ἡ παραίτησις του καὶ ἡ δημοσιεύσις τῆς θαυμασίας του πολεμικῆς «Αἱ οἰκονομικαὶ συνέπειαι τῆς εἰρήνης» (The economic consequences of the peace) μέσα εἰς ἕξη μῆνας. Ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν πόσος χρόνος ἀπαιτεῖται διὰ τὴν ἐκτύπωσιν καὶ βιβλιοδεσίαν ἑνὸς βιβλίου, ἡ ταχύτης συγγραφῆς τοῦ Keynes πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς προσεγγίζουσα τὸ θαῦμα. Ἡ λεπτή του κυριαρχία τοῦ ἀγγλικοῦ πεζοῦ λόγου θὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὰς «Οἰκονομικὰς συνέπειας τῆς εἰρήνης» μόνιμον θέσιν εἰς τὴν ἀγγλικὴν φιλολογίαν αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Τὸ ἔργον θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναγνωσθῇ ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν προσωπογραφίαν τοῦ Lloyd George ἀπὸ τὸν Keynes ἡ ὁποία τότε παρελείφθη ἀπὸ λόγους φιλίας, ἐδημοσιεύθη ὅμως κατόπιν εἰς τὰ «Δοκίμια βιογραφίας» (Essays in biography, 1933). Ἐδῶ τελειώνει ἡ εἰσαγωγικὴ περίοδος τῆς ζωῆς τοῦ Keynes, ἡ ὁποία δίδει ἐν μικρογραφίᾳ τὸ σχῆμα ὁλοκλήρου τῆς σταδιοδρομίας του.

Ἐπωφελήθη τῆς φήμης τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀποκτήσει διὰ νὰ φέρῃ πρὸ τοῦ κοινοῦ τὰς ἀπόψεις του ἐπὶ τῶν τρεχόντων ζητημάτων. Τὰ δημοσιεύματά του ἐπ' αὐτῶν ἐνεφανίζοντο εἰς ἓν συνεχές ρεῦμα. Ὅπως καὶ ἄλλους οἰκονομολόγους τὸν ἀπασχόλησαν πολὺ τὰ κακὰ τοῦ πληθωρισμοῦ. Σύντομα ὅμως τὸ ἐνδιαφέρον του ἐστράφη περισσότερον πρὸς τὰς ἐπιζημίους συνέπειας τοῦ ἀντιπληθωρισμοῦ. Ὑλίκον πρὸς σκέψιν τοῦ παρεῖχον ἀρχικῶς μὲν ἡ μεταπολεμικὴ περίοδος ὑφέσεως (1920—1922), κατόπιν αἱ ἀνωμαλῖαι τὰς ὁποίας ἀντιμετώπισεν ἡ Μεγάλη Βρετανία ὅταν ἀνετίμησε τὸ νόμισμά της διὰ νὰ ἐπαναφέρῃ τὸν χρυσοῦν κανόνα εἰς τὸ προπολεμικόν του ἐπίπεδον (1925) καὶ τελικῶς τὰ γεγονότα τῆς παγκοσμίου ὑφέσεως (1929—1933).

Κατ' ἀρχὰς ἤρκεῖτο νὰ ἀναδιατυπώνῃ κατὰ τρόπον διαυγῆ καὶ

εὐγλωττον, συχνὰ μὲ μιαν τυπικὴν προσαρμογὴν ἢ ὅποια παρουσίαζε τὴν θεωρίαν ἀπλουστέραν καὶ πλέον γενικὴν, τὰ καθιερωμένα δόγματα ὡς πρὸς τὰ αἷτια καὶ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἀντιπληθωρισμοῦ. Εἰς τὸ ἔργον τοῦ «Νομισματικὴ μεταρρύθμισις» (*A tract on monetary reform*, 1923) ἐξέθεσε τὴν ποσοτικὴν θεωρίαν τοῦ χρήματος κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὅπως τὴν εἶχε διδάξει ἐπὶ πολλὰ ἔτη ὁ Marshall εἰς τὰς αἰθούσας παραδόσεων τοῦ Cambridge καὶ ὁ καθηγητὴς Pigou τὴν εἶχε δημοσιεύσει εἰς *Quarterly journal of economics*, 1917 (1).

Βαθμηδὸν ἤρχισε νὰ ἔχη ἀμφιβολίας. Ἦτο ὀρθὴ ἡ κατὰ παράδοσιν ἐξήγησις τῶν νομισματικῶν αἰτίων τῆς ὑφέσεως; Ἔφθανε νὰ γίνῃ ἀπὸ τὴν Κεντρικὴν Τράπεζαν ὅσονδήποτε συνετὸς χειρισμὸς τοῦ προεξοφλητικοῦ τόκου καὶ τῆς πολιτικῆς τῆς ἐλευθέρας ἀγορᾶς διὰ νὰ προληφθῇ ἡ οἰκονομικὴ συστολή; Εἶχε βεβαίως ὑπ' ὄψιν του καὶ τὰς διαφόρους ἄλλας θεωρίας περὶ τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου. Τελικῶς ὅμως ἤρχισε νὰ θέτῃ τὸ ἐρώτημα ἐὰν ἐπρόκειτο ἀπλῶς περὶ κυκλικῆς ὑφέσεως ἢ μήπως ὑπῆρχαν δυνάμεις ἐν δράσει κρατοῦσαι τὸ οἰκονομικὸν σύστημα μονίμως εἰς ὕφεσιν ὑπὸ τὸ δυνητικῶς ἄριστον ἐπίπεδόν του. Αὐταὶ αἱ ἀμφιβολίαι τὸν ὠδήγησαν εἰς τὸ νὰ ὑποβάλλῃ εἰς νέαν ἔρευναν τὰ πλέον θεμελιώδη μέρη τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας.

Τὰ ἀποτελέσματα ἐδημοσιεύθησαν εἰς δύο πραγματείας. Τὴν «Πραγματείαν περὶ χρήματος» (*Treatise on money*, 1930) καὶ «Τὴν γενικὴν θεωρίαν τῆς ἀπασχολήσεως, τοῦ τόκου καὶ τοῦ χρήματος» (*The general theory of employment, interest and money*, 1936). Ἡ «Πραγματεία περὶ χρήματος» δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὸ χρῆμα κυρίως ὑπὸ τὴν παραδεδομένην ἔννοιαν. Μία συνέχεια σκέψεως διατρέχει καὶ τὰ δύο ἔργα. Ὁ Keynes ἤλπιζε ὅτι ἡ Γενικὴ Θεωρία θὰ ἀπετέλει τὴν ὁλοκληρωμένην καὶ τελικὴν του ἄποψιν. Δὲν εἶναι ὅμως ἀπίθανον νὰ εἴχωμεν καὶ τρίτην ἔκθεσιν τῶν ἀντιλήψεών του ἐὰν μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς Γενικῆς Θεωρίας δὲν εἶχον ἀκολουθήσει πολὺ συντόμως σοβαρὰ προσβολὴ καρδιακοῦ νοσήματος καὶ ὁ δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος. Καὶ αὐτοὶ οἱ θαυμασταὶ του, ἴσως εἰδικῶς αὐτοί, αἰσθάνονται ὅτι ὅσον μεγάλη καὶ ἐὰν εἶναι ἡ πρόοδος τὴν ὁποίαν ἐπετέλεσε θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχη προχωρήσει εἰς μιαν πληρεστέραν σύνθεσιν, καθορίζων ἴσως κατὰ τρόπον σαφέστερον τὰ σημεῖα εἰς τὰ ὁποῖα ἀπεμακρύνετο ἀπὸ τὸν Marshall καὶ ὅ,τι κοινὸν διетήρει πρὸς αὐτόν.

Παρουσιάζων τὰς ἀπόψεις του εἰς τὸ κοινὸν εὕρισκετο εἰς ἀνταγωνισμόν μὲ ἀριθμὸν διακεκριμένων συγγραφέων. Ἡ δυσφορία τῆς ἐποχῆς ἔθετεν εἰς κίνησιν καὶ τὰς ἰδικὰς τῶν πέννας. Ἔτσι ὁ

(1) Ἔχει ἀναδημοσιευθῇ εἰς *Essays in applied economics*, 1923.

Keynes συγχρόνως με την ανάπτυξιν τοῦ θέματός του εἶχε νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς ἀντιπάλους διαγνώστας τόσο ἀπὸ τῆς δεξιᾶς ὅσον καὶ ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς. Αἱ συγχύσεις εἰς τὰς ὁποίας, ὡς ὑπεστήριζε, περιέπιπτον, εἰδικῶς μεταξὺ ὧν ὁ καθηγητὴς Hayek, τὸν ἔφεραν εἰς τὸ νὰ μεταβάλλῃ ὁρολογίαν μεταξὺ τῶν δύο κυρίων ἔργων του. Εἰς τὸ παλαιότερον, τὸ κεντρικὸν σημεῖον φαίνεται νὰ ἀποτελῇ τὸ δυνατόν ἀνισότητος μεταξὺ ὄγκου δαπάνης διὰ κεφάλαια (ἐπενδύσεως) καὶ ὄγκου ἀποταμιεύσεως. Διὰ τὸ νεώτερον κεντρικὸν σημεῖον φαίνεται νὰ εἶναι ὅτι αἱ δύο αὐταὶ ποσότητες εἶναι πάντοτε καὶ ἀναγκαίως ἴσαι. Τὸ νεώτερον δόγμα δὲν ἀπετέλει ἀνατροπὴν ἀλλὰ εὐρυτέραν ἀνάπτυξιν τοῦ πρώτου. Ἡ φαινομενικὴ μεταβολὴ ὠφείλετο εἰς μεταβολὴν τῶν ὁρισμῶν τῆς ἐπενδύσεως καὶ τῆς ἀποταμιεύσεως. Ἀλλὰ αὐτὰ καθιστοῦσαν δυσχερὴ τὴν παρακολούθησιν τοῦ ἀπὸ τοὺς εἰδικωτέρους μελετητὰς καὶ ἀκόμη περισσότερον ἀπὸ τὸ πολὺ κοινόν. Ὁ Keynes εἶχε πάντοτε κάπως ὑπερβολικὴν πεποίθησιν εἰς τὴν ἰκανότητα τῶν ἄλλων νὰ παρακολουθοῦν εὐχερῶς τοὺς λεπτοὺς συλλογισμοὺς του.

Ὁ Keynes πρέπει νὰ καταταχθῇ μεταξὺ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι δέχονται τὴν ὕπαρξιν «θεμελιώδους ἐλαττώματος» εἰς τὸ καπιταλιστικὸν σύστημα. Εἰς διάφορα σημεία ἀναφέρει μὲ συμπάθειαν τὰς προσπαθείας συγγραφέων ὅπως ὁ J. G. A. Hobson καὶ ὁ Gesell. Προσεκτικοὶ ὅμως ἐρμηνευταὶ θὰ διακρίνουν ὅτι κόσμος διαφορᾶς χωρίζει τὴν βαθεῖαν καὶ ἐξαντλητικὴν ἀνάλυσιν τοῦ Keynes ἀπὸ τὰς ἀτελεῖς θεωρίας τῶν δύο παλαιότερων συγγραφέων, οἱ ὁποῖοι ἄφησαν πολλὰ ἀσύνδετα σημεία. Ὅσοι θέλουν δύνανται νὰ τοῦ ἀνεύρουν κάποιαν συγγένειαν μὲ τὰς ἄτραχείας καὶ ἀκατεργάστους ἐξηγήσεις τοῦ K. Marx (τόμ. 2).

Διὰ τὸν Keynes ἡ ἀτέλεια τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος συνίσταται οὐσιαστικῶς εἰς τὴν ἀδυναμίαν τοῦ τόκου νὰ προσαρμοσθῇ εἰς κάθε περίπτωσιν πρὸς τὸ ἐπίπεδον τὸ ἀπαιτούμενον διὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ πλήρης ἀπασχόλησις. Αὕτῃ ἡ ἀδυναμία πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς «θεμελιῶδες ἐλάττωμα» διότι εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ Keynes δὲν ἀπετέλει ἀπλῶς φαινόμενον τριβῆς ἢ προσωρινοῦ χαρακτῆρος τὸ ὁποῖον ὠφείλετο εἰς τὴν ἀτέλειαν τῆς ἀγορᾶς. Ἦτο φαινόμενον ἀπορρέον ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον θὰ παρήγετο καὶ θὰ διετηρεῖτο ἀκόμη καὶ ἐὰν αἱ ἀγοραὶ ἐλειτούργουν ὑπὸ τελείαν μορφήν. Μόνον δι' ἐσκεμμένης ἐπεμβάσεως ἡδύνατο νὰ θεραπευθῇ.

Ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς ὁ Keynes δὲν ἐθεώρει ὅτι ἀναγνώρισις τοῦ θεμελιώδους αὐτοῦ ἐλαττώματος ἐσήμαινε θάνατον τοῦ συστή-

ματος, Ἀπεναντίας. Ὅταν εἷς ἀσθενὴς φθίῃ ἀπὸ ἄγνωστον ἀσθένειαν τῆς ὁποίας τὰ συμπτώματα ἐπιδεινοῦνται, ἴσως, προκειμένου περὶ σημαίνοντος προσώπου, θεωρηθῇ σκόπιμον νὰ ὀρισθῇ διάδοχός του. Ἐὰν ὁμῶς διαγνωσθῇ τελικῶς ἡ ἀσθένεια καὶ τὸ φάρμακον εἶναι γνωστὸν τότε ἄς εὐχηθῶμεν μακροζωΐαν εἰς τὸν ἀσθενῆ. Τὸ ἀναρμόστως ὑψηλὸν ποσοστὸν τοῦ τόκου εἶναι τὸ αἷτιον τῆς ἀνεπαρκούς δαπάνης διὰ κεφάλαιον. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ τὸ ὑποβιβάσωμεν τεχνητῶς (ἐντὸς ὁρίων) καὶ νὰ ἐνθαρρύνωμεν τεχνητῶς τὰς ἐπενδύσεις. Ἐὰν αὐτὸ γίνῃ, τὸ ἐλεύθερον οἰκονομικὸν σύστημα δύναται νὰ ἐξασκολληθῇ νὰ λειτουργῇ ὁμαλῶς καὶ κατὰ τὸν κατάλληλον τρόπον. Ἐὰν ἡ διάγνωσις τοῦ Keynes γίνῃ δεκτὴ, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς γραμμὴ ζωῆς διὰ τὴν ἐλευθέραν ἐπιχείρησιν, ὅχι ὡς τὸ νεκρικὸν τῆς σήμαντρον. Ὁ Keynes ἦτο ἐκ πεποιθήσεως ἀτομιστῆς (ταῦτοχρόνως ἦτο καὶ διεθνιστῆς). Δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐξαπατᾷ τὸ γεγονός ὅτι ἦναγκάσθῃ νὰ δαπανήσῃ σημαντικὸν μέρος τῆς ἐνεργητικότητός του διὰ νὰ πολεμήσῃ τοὺς συντηρητικοὺς, τὴν παλαιὰν σχολήν, ἡ ὁποία ἡρνεῖτο τὴν ἀνάγκην διὰ ριζικὰ φάρμακα καὶ ἐπίστευε εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ *laissez faire* (ἐκτὸς ὅταν κατεγίνετο εἰς τὸ νὰ ἐνθαρρύνῃ τὸν προστατευτισμόν, τὰ περιοριστικὰ μέτρα καὶ τὸ μονοπώλιον). Κατὰ τὰς ἡμέρας μας ὅπου διαπιστοῦται γοργὸν ὀλίσθημα πρὸς τὴν ὀλοκληρωτικὴν οἰκονομίαν, ὁ Keynes θὰ ἤθελε νὰ ἐπισύρῃ τὴν προσοχὴν πρὸς τὴν ἄλλην πλευράν. Ὑπάρχουν δύο σχετικὰ ἀξιοσημείωτα χωρία, τὸ ἓν εἰς τὸ κύριον ἔργον του, τὴν Γενικὴν Θεωρίαν (σ. 380—I), τὸ ἄλλο εἰς μεταπολεμικὸν του ἄρθρον (*Economic journal*, Ἰούνιος 1946, σ. 195—6).

Αὕτῃ ἡ διμέρεια, ἡ πεποίθησις ὅτι ἐχρειάζετο ἓν ριζικὸν φάρμακον κατὰ τῆς τάσεως τοῦ ἐλευθέρου συστήματος νὰ καταρρεύσῃ καὶ ὅτι τὸ σύστημα, ὑποβαλλόμενον εἰς αὐτὴν τὴν θεραπείαν, θὰ ἐλείτούργει καλῶς, τὸν κατέστησαν κεντρικὴν φυσιογνωμίαν εἰς τὰ σχέδια διὰ τὴν μεταπολεμικὴν διεθνή οἰκονομικὴν ἀνασυγκρότησιν. Ποία εἶναι ἡ οὐσία τῆς σημερινῆς καταστάσεως ; Ἔχομεν τὴν ἀμερικανικὴν πρωτοβουλίαν ἡ ὁποία προωθῇ τὴν ἐξασφάλισιν περιορισμῶν εἰς τοὺς φραγμοὺς τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου διὰ κοινῆς συμφωνίας τῶν χωρῶν. Αὐτὸ κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Keynes δὲν θὰ ἦτο ἀρκετόν. Ἡ ἀμερικανικὴ πρωτοβουλία ἐπακολουθεῖ τὰς γενναίας προσπάθειας τοῦ Cordell Hull πρὸ τοῦ πολέμου, ἔχουν δὲ ἐκφρασθῇ φόβοι ὅτι τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν τῶν Ἡν. Πολιτειῶν ἐνδέχεται νὰ μένῃ προσηλωμένον εἰς παλαιότερας ἀντιλήψεις καὶ νὰ ἔχῃ τὴν πεποίθησιν ὅτι μεγαλυτέρα ἐλευθερία εἰς τὰς ἐμπορικὰς σχέσεις θὰ ἐπανεφέρε αὐτὴ καὶ μόνη τὴν παγκόσμιον οἰκονομίαν εἰς κανονικὴν λει-

τουργίαν. Ἐὰν αὐτὸ εἶναι ἀκριβές, ἡ προοπτικὴ δὲν εἶναι ἐνθαρρυντική, δεδομένου ὅτι ἡ πεῖρα τῆς παγκοσμίου ὑφέσεως (1929—1932) ἔχει πείσει πολλὰς χώρας ὅτι διὰ νὰ σωθοῦν ἀπὸ ἓνα νέον στρόβιλον χρειάζεται κάτι πλεόν θετικὸν ἀπὸ τὴν μείωσιν τῶν περιορισμῶν εἰς τὸ διεθνὲς ἐμπόριον.

Ἐλπίς δύναται νὰ ἀντληθῇ ἀπὸ δύο πηγάς. Ἐν πρώτοις τὸ ἄρθρον 7 τῆς Συμφωνίας περὶ ἀμοιβαίας βοηθείας κατὰ τὴν ἰσχύουσαν διατύπωσίν του, ἡ ὁποία δίδει γενικὴν ἔκφρασιν εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς ἀμερικανικῆς πρωτοβουλίας, ἀναφέρει «πρόβλεψιν διὰ σύμφωνον δρᾶσιν τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν καὶ τῆς Μεγάλης Βρετανίας, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι δεκταί καὶ ὅλαι αἱ χώραι αἱ συμμεριζόμεναι τὰς αὐτὰς ἀντιλήψεις, ἀποβλέπουσαν εἰς τὴν διὰ καταλλήλων διεθνῶν καὶ ἐσωτερικῶν μέτρων ἐπέκτασιν τῆς παραγωγῆς, τῆς ἀπασχολήσεως καὶ τῆς ἀνταλλαγῆς καὶ καταναλώσεως τῶν ἀγαθῶν». Αἱ λέξεις αὐταὶ δὲν δύνανται νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς ἀφορῶσαι μόνον τὸν περιορισμὸν τῶν ἐμπορικῶν φραγμῶν δεδομένου ὅτι ὑπάρχει ἄλλη χωριστὴ διάταξις ἡ ὁποία διαλαμβάνει περὶ αὐτῶν.

Δεύτερον αἰσιόδοξον σημεῖον εἶναι ὅτι εἰς τὰς συζητήσεις αἱ ὁποῖαι ἔλαβον ἔκτοτε χώραν συμμετέχοντος καὶ τοῦ Keynes, οἱ ἀμερικανοὶ ἐπέδειξαν διάθεσιν νὰ προχωρήσουν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς διεθνοῦς συνεργασίας πολὺ πέραν ἀπλῶν προτάσεων πρὸς περιορισμὸν ἐμπορικῶν φραγμῶν. Πρῶτος καρπὸς τῶν συζητήσεων ὑπῆρξαν αἱ προτάσεις τοῦ Bretton Woods, τῶν ὁποίων ἡ πραγματοποιήσις ἔχει ἤδη ἀρχίσει καὶ αἱ ὁποῖαι προβλέπουν ρύθμισιν ἐξασφαλίζουσιν «εὐκάμπτα νομίσματα» καὶ λειτουργίαν Διεθνοῦς Τραπεζῆς διὰ τὴν ἐποπτείαν τῆς διεθνοῦς ἐπενδύσεως. Διὰ τὸν Keynes αἱ συμφωνίαι τοῦ Bretton Woods παρεῖχον τὸ κατάλληλον πλαίσιον διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν μέσων θεραπείας τὰ ὁποῖα ἐπρότεινε εἰς κλίμακα παγκοσμίου εὐρύτητος.

Ποία εἶναι ἡ προοπτικὴ; Προγραμματικὴ παγκόσμιος οἰκονομία; Αὐτὸ εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν, εὐτυχῶς, ὡς πολλοὶ μετὰξὺ μας πιστεύουν, διότι δὲν τὸ θέλουν οἱ ἀμερικανοί. Προγραμματικὴ ἐθνικιστικὴ οἰκονομία, ἀποβλέπουσα εἰς τὴν αὐτάρκειαν ἐκάστου ἔθνους, ἐκάστου ὁμίλου ἢ bloc ἐθνῶν; Αὐτὸ θὰ ἐσήμαινε μεγάλην ἀπώλειαν δυνητικοῦ πλούτου εἰς ὁλόκληρον τὸν κόσμον καὶ θὰ ἐδημιούργει ἰσχυρὰ αἷτια διὰ νέον πόλεμον. Δὲν ἀποκλείεται εἰς αὐτὸ νὰ καταλήξωμεν, ἐὰν αἱ χώραι δὲν δώσουν πλήρη ὑποστήριξιν εἰς τὰ σχέδια τοῦ Bretton Woods, ἀσφαλῶς ὅμως θὰ ᾔτο καταστροφή. Φιλελεύθερον καθεστῶς ἐλευθέρου ἐμπορίου ἢ μεγαλύτερα ἐλευθερία ἐμπορίου χωρὶς ἄλλα μέτρα ποὺ νὰ τὴν πλαισιώνουν;

Δέν θά τὸ ἔχωμεν ἐφ' ὅσον τὰ ἔθνη ὀρθῶς ἢ μὴ δέν συναινοῦν. Ὁ Keynes θὰ ἐσκέπτετο ὅτι ὀρθῶς δέν συναινοῦν ἐφ' ὅσον ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου αὐτῇ καὶ μόνη δέν θὰ ἀπομακρύνῃ τὴν μάστιγα τῆς ὑφέσεως καὶ ὑποαπασχολήσεως. Ποία δυνατότης ἀπομένει; Ἡ ἀνάπτυξις τῶν σχεδίων τοῦ Bretton Woods καὶ τῶν σχεδίων τῶν συμμάχων, ὑπὸ τρεῖς προϋποθέσεις: Πρῶτον, ὅτι τὰ ἔθνη θὰ εἶναι ἐλεύθερα, ὅπως ἐπιβάλλεται, νὰ ἐφαρμόσουν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν οἰκονομίαν τῶν συλλογικῶν ἢ ἀτομιστικῶν σύστημα. Δεύτερον ὅτι εἰς τὰς ἐσωτερικάς τῶν σχέσεις θὰ τείνουν ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον πρὸς ἓν καθεστῶς ἐλευθέρου ἐμπορίου. Τρίτον, ὅτι θὰ ὑφίστανται μεγάλοι διεθνεῖς ὀργανισμοί, τὸ Διεθνὲς Νομισματικὸν Ταμεῖον, ἡ Διεθνὴς Τράπεζα Ἀνασυγκροτήσεως καὶ Ἀναπτύξεως καὶ ἄλλοι μέλλοντες νὰ ἰδρυθοῦν, ἐποπτεύοντες τὴν παγκόσμιον οἰκονομίαν, ἔτοιμοι νὰ ἀναλάβουν καὶ νὰ προωθήσουν τὰς συμφωνημένας ἐνεργείας πρὸς ἀποσόβησιν νέας ὑφέσεως, ἱκανοὶ νὰ βοηθήσουν τὰς διαφόρους χώρας ὅταν περιέρχωνται εἰς εἰδικὰς ἀνωμαλίας καὶ ἐφαρμόζοντες ἀμερολήπτως καὶ βάσει ἀντικειμενικῶν κριτηρίων κεῦνσιανὰ ἢ ἄλλα παρόμοια θεραπευτικὰ μέσα, μὴ ἀποτελοῦντα ἀνάμιξιν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐθνικὴν πολιτικὴν, τὰ ὅποια θὰ ἐφεύρισκον οἱ Keynes τοῦ μέλλοντος. Τὸ πρόγραμμα εἶναι μεγάλης σημασίας. Παρέχει εὐκαιρίαν ἄνευ προηγουμένου διὰ τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς καλύτερα πράγματα. Εἶναι πολὺ ἀνεπαρκὴ ὅσα ἔχουν ἀκουσθῇ δι' ὅλα αὐτὰ τὰ σχέδια ἐκτὸς τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν. Ἐὰν οἱ συμφωνοῦμενοι τρόποι οἰκονομικῆς συνεννοήσεως πραγματοποιηθοῦν κατὰ τὸν σκοπὸν τῶν καὶ μὲ ἐνθουσιασμόν δύνανται νὰ ἔχουν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν διὰ τὴν παγίωσιν τῆς εἰρήνης.

Ἀλλὰ ὁ Keynes ὁ ὅποιος ἐπάλαισεν ἐπὶ ἔτη εἰς τὴν σκέψιν του μὲ αὐτὰ τὰ προβλήματα, καταπολεμῶν τὰ συγκεχυμένα σκοτεινὰ ἢ σφαλερὰ σημεῖα, ἀποφασισμένος νὰ ἐξέλθῃ νικητῆς εἰς κατανόησιν καὶ διαύγειαν, διὰ νὰ ἀγωνισθῇ κατόπιν διὰ τὰς ἰδέας αὐτὰς εἰς τὸν διεθνῆ στίβον, μεταχειριζόμενος ὅλην τὴν γοητευτικὴν τοῦ τέχνην πειθοῦς καὶ τὰς διπλωματικὰς του ἱκανότητας διὰ προσαρμογὴν καὶ διαιτησίαν, εἰς τὸ τέλος ὑπερέβαλε τὰς δυνάμεις του· καὶ ὁ θάνατος τὸν ἀπέκοψε ἀπὸ τὸ ἔργον του.

Ὁ Keynes μὲ ἀπησχόλησε μόνον ὥς οἰκονομολόγος. Εἶχεν ὅμως καὶ ἄλλα ἐνδιαφέροντα καὶ ἐπιδιώξεις. Ἦτο φιλόσοφος, ἡσχολεῖτο μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν καθοδήγησιν τῶν σπουδαστῶν ὥς tutor εἰς τὴν Σχολὴν τοῦ Cambridge, εἰς τὴν ὁποίαν ἦτο καὶ οἰκονομικὸς διαχειριστής. Ὑπῆρξε διευθυντὴς εἰς διαφόρους μεγάλας ἐταιρίας, ἐκδό-

της τοῦ *Economic Journal*, κατεῖχε ἐπίτιμον τίτλον εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ παλαιοῦ τοῦ σχολείου (*Eton*). Ἐπροστάτευσε τὰς τέχνας, ἐκαλλιέργησε πολλὰς φιλίας εἰς τὸν καλλιτεχνικὸν κόσμον, ὑπῆρξεν ἱδρυτῆς τοῦ *Carmargo Ballet* εἰς Λονδῖνον, τοῦ *Arts Theatre* εἰς *Cambridge*, ἦτο ἐρασιτέχνης καλλιεργητής, συλλέκτης σπανίων βιβλίων.

Εἰς ὅλους αὐτοὺς τοὺς δρόμους τῆς ζωῆς ποὺ ἠκολούθησεν ὁ *Keynes* τὸ πρότυπον εἶναι πάντοτε ἓν καὶ τὸ αὐτό: μελέτη μὲ ἀφοσίωσιν καὶ προσοχὴν ἐκάστου ζητήματος, ἐξοικείωσις μὲ τὰ προβλήματα καὶ κατόπιν δρᾶσις ἀποφασιστική, συχνὰ παράτολμος. Καὶ ἐὰν κανεῖς ἐρωτήσῃ κατὰ τὶ αὐτὸ διαφέρει ἀπὸ ὅ,τι καθεὶς ἐξ ἡμῶν προσπαθεῖ μὲ τὸν τρόπον τοῦ νὰ κατορθώσῃ, θὰ πρέπει βέβαια νὰ ὁμιλήσωμεν διὰ τὰς μεγάλας καὶ ἐπιβλητικὰς τοῦ ἱκανότητος. Θὰ πρέπει ὁμως νὰ ἀναφέρωμεν καὶ κάτι σπουδαιότερον, τὴν ἔντονον ζέσιν τοῦ διὰ τὴν ζωὴν. Ἀντιμετώπιζε τὰ ἐνδιαφέροντα τῆς ζωῆς ὅπως ἓνα παιδί βλέπει τὰ παιγνίδια τοῦ: ἔπρεπε νὰ τὰ πιάσῃ νὰ τὰ χειρισθῇ, πάντοτε ὁμως μὲ βαθὺ αἶσθημα εὐθύνης. Ἡ ζωὴ δι' αὐτὸν ἦτο σκέψις καὶ ἡ σκέψις ἦτο δρᾶσις.